

VERGŲ VAIDMENS PLAUTO KOMEDIJOSE KLAUSIMU

J. DUMCIUS

Visiems yra žinoma, kokį didelį vaidmenį vaidina vergai Plauto komedijose. Scenos, kuriose jie dalyvauja, yra pačios įdomiausios, gyviausios, judriausios. Plauto vergai pralenkia savo ponus protu, sąmoju, gudrumu, išradingumu, energingumu, jie sugalvoja išeitį iš kebliausios padėties, vadovauja visoms komedijų intrigoms; kai kuriose pjesėse jie vaidina patį svarbiausią vaidmenį, dėl to ir tos komedijos pavadintos jų vardais, pvz., „Stichas“, „Pseudolas“ ir kt.

Vergo vaidmuo buvo sustiprėjęs jau ir vadinamojoje naujojoje Atėnų komedijoje, kuria naudojosi Plautas. Menandro ir kitų žymiųjų tos komedijos atstovų kūriniių fragmentuose randame vergus, kurie, norėdami padėti išdykusiam pono sūneliui, apgaudinėja savo ponus, baiminasi, kad neišaiškėtų jų apgaulė ir pan. Romėnų poetas Ovidijus, nusakydamas svarbiausius Menandro komedijų tipus, pirmoje vietoje pamini „klastingą vergą“ (Amores I, 15, 17).

Viena Menandro komedija vadinasi „Du kartu apgaunąs“. Plautas ją perdirbo į savo „Bakchides“. Šioje komedijoje vergas Krūsalas du kartu apgauna savo poną. Kaip rodo pavadinimas, jau ir Menandro pjesėj kažkoks vergas du kartu apgavo savo poną. Tačiau naujosios Atėnų komedijos vergų vaidmuo, kiek galima spręsti iš likusių fragmentų, vis dėlto negali lygintis su Plauto vergų vaidmeniu: Menandro vergai nebuvo centrinės komedijų figūros, jie nenustelbdavo savo ponačių nei protingumu, nei išradingumu — tai buvo savo ponų padėjėjai, jų valios vykdytojai, retkarčiais pasinaudoję klasta, bet tos klastos nepadarę visos komedijos centru. Mat, Menandras ir, tur būt, kiti naujosios Atėnų komedijos rašytojai domėjosi ne vergais, o laisvaisiais miestiečiais; jie kėlė aikštėn pasiturinčių vergvaldžių šeimos problemas (pvz., auklėjimo klausimą, moters teisių lygybės problemą ir pan.). Jų komedijose figūravo ir vergai, nes jie buvo vergvaldžių visuomenės dalis.

Jau ir Menandro vergai dažnai padėdavo savo ponačiams nusikalsti, bet jie būdavo tik epizodiniai. Imkime, pvz., minėtąsias Plauto „Bakchides“: Menandras savo komedijoje, kaip rodo Terencijaus „Broliai“, sprendė auklėjimo klausimus ir pavaizdavo dviejų auklėjimo sistemų — senosios ir naujosios — rezultatus. Nors ten vergas net dukart apgavo savo poną,

vis tiek jis nebuvo vyriausias komedijos veikėjas, o tik ponaičio padėjėjas¹. Ką iš to padarė Plautas? Auklėjimo klausimą suvulgarino, sukarikatūrino, o vyriausiu veikėju padarė vergą Krūsala. Taip jis elgėsi ir su kitomis savo pirmtakų graikų komedijomis. Vadinas, nepaprastas vergo išaukštinimas — tai Plauto išradimas².

Kokios priežastys vertė Plautą suteikti komedijų vergams tokį svarbų vaidmenį? Šiuo klausimu filologai pradėjo domėtis ypač XIX a. pabaigoje ir XX a. pradžioje, kai iš tuo metu atrastų Menandro komedijų fragmentų paaiškėjo, kad naujosios Atėnų komedijos vergai yra žymiai kuklesni ir menkesni už Plauto pjesių vergus. Buržuaziniai filologai šį klausimą sprendė abstrakčiai, nesusiedami su idėjinio Plauto pasauliu. Apskritai, jų nuomonė yra tokia: Romos teatro publika Plauto laikais buvo dar labai primityvi; jai buvo neįkandami subtilūs Menandro komedijų herojų samprotavimai apie vaikų auklėjimą, vyro santykius su žmona, įsijautimą į artimo žmogaus išgyvenimus ir pan.³ Romos publiką galėjo žavėti tik primityvus, visiems suprantamas, nors ir šiurkštus juokas. Atsižvelgdamas į tokį skonį, Plautas suprimityvino Menandro komediją: išmetė iš jos visokius subtilius samprotavimus arba pakeitė juos paprastais nemokytų žmonių pasisakymais, o kartais net išjuokė menandrinį minčių subtilumą. Žinodamas, kad publika nesupras pjesės kompozicijos darnumo, jis ėmė nebesirūpinti paskirų scenų suliejimu į bendrą visumą ir visus gabumus sukonzentravo į atskirų scenų išraiškingumą, įspūdingą komiškumą. Kadangi primityvaus komiškumo scenoms geriausiai tiko primityvesni personažai, tai Plautas labai didelį vaidmenį paskyrė vergams, o kartais ir vadinamiesiems parazitams — dykadiuoniams pataikūnams, šiaip taip prasimaitinantiesiems iš turtingų žmonių stalo. Primityvūs vergai galėjo ne tik primityviai juokinti savo žodžiais ir veiksmais, bet, būdami nelaisvi, lengvai galėjo būti stumdomi, barami, mušami, vaikomi, o tai Romos publikai sukeldavo nemažą juoko.

Toks aiškinimas visiškai patenkina buržuazinius filologus, nes Plauto komedijos, lyginant su Menandro kūriniais, atrodo iš tikro gana primityvios: autorius nesisieloja dėl kompozicijos darnumo, dažniausiai rūpinasi tik paskiromis scenomis, o ir tie juokai labai primityvūs. Kokios buvo Plauto socialinės pažiūros, ar jos buvo reiškiamos komedijose ir koku būdu, buržuaziniams filologams maža rūpi. Tačiau tarybiniai tyrinėtojai⁴ pra-

¹ Iš pavadinimo „Du kartu apgaunąs“ negalime spręsti, kad Menandro pjesėje vergų vaidmuo buvo svarbiausias. Juk „Trečiųjų teismo“ pavadinimas paimtas iš vienos — ir tai epizodinės — scenos. Panašiai galėjo būti ir su komedijos „Du kartu apgaunąs“ pavadinimu (Plg. *Ed. Fränkel*. *Plautinisches im Plautus*, Berlin, 1922, S. 243). Frenkelio veikale ar tik ne geriausiai išdėstoma, kaip Plautas perdirbo savo graikiškuosius originalus ir kaip jisai vergus darė centrinėmis komedijų figūromis.

² Mes nežinome, kaip atrodė vergai Nevijaus komedijose. Kadangi šis Plauto pirmtakas kritikavo Romos aristokratus, tai galimas daiktas, kad ir jo komedijų vergai vaidino jau nemažą vaidmenį.

³ *Eduard Fränkel*. *Plautinisches im Plautus*, Berlin, 1922; *Leo*. *Plautinische Forschungen*, Berlin, 1912; *Gustaw Przychocki*. *Plautus*, Kraków, 1925.

⁴ *I. M. Tronskis*. *Antikinės literatūros istorija*, V., 1955, 346 ir sek. psl.; *Дератани*. *История римской литературы*, М., 1954, стр. 49 и др.

dėjo nagrinėti Plautą kaip tik šiuo atžvilgiu ir rado jo veikaluose daug vietų, rodančių, kad poetas nebuvo jau toks apolitiškas autorius, kaip galvojo buržuaziniai filologai. Nuolatiniai jo pasisakymai prieš vergvaldžius ydas — gobšumą, savivaliavimą, vergų skriaudimą, pasileidimą, užuojautos žodžiai skriaudžiamiesiems vergams, neturtingiems laisviems Romos gyventojams, beveik vergiškai laikomoms moterims aiškiai rodo, kam simpatizavo tų komedijų autorius. Tačiau reikia pripažinti, kad Plauto pasisakymai yra dažniausiai vienu ar kitu būdu užmaskuoti, sporadiški, netiesioginiai. Liūdnas Nevijaus likimas parodė, kaip pavojinga Romoje poetui atvirai reikšti savo plebėjiškas pažiūras. Toks maskavimas ir davė progos buržuaziniams filologams kalbėti apie tariamą Plauto apolitiškumą, nesirūpinimą politiniais ir socialiniais klausimais, apsiribojimą tuščiu komiškumu.

Nustatę plebėjines Plauto pažiūras, kai kurie tarybiniai filologai naujai pradėjo aiškinti ir nepaprastą Plauto vergų vaidmenį sustiprėjimą: jų nuomone, poetas išaukština vergus ne todėl, kad rašo pjeses liaudžiai, nesuprantančiai subtilių graikiškų filosofavimų ir pripažįstančiai tik primityvius juokus, bet todėl, kad myli skriaudžiamuosius ir yra nusistatęs prieš tų laikų išnaudotojus⁵. Parodydamas, kad išnaudojamieji vergai protu yra pranašesni už jų ponus, Plautas tuo pačiu iškelia jų žmogišką vertę, parodo skriaudimo neteisingumą, vadinasi, užmaskuotai kritikuoja jei ne pačią vergovinę santvarką, tai bent didžiausias jos negeroves.

Sitokia tarybinių filologų pažiūra⁶ yra teisinga, tik ją reikia šiek tiek patikslinti, plačiau paaiškinti kai kuriuos Plauto vergų bruožus, įvairius jo pjesėse pasitaikančius prieštaračius. Imkime, pvz., tokį atvejį: poeto išaukštintieji vergai dėl savo gudrumo ir sumanumo kitų pjesės personažų yra laikomi nedorėliais, niekšais, blogiausiais vergais (Plauto komedijose labai gausu visokių superlatyvų), nusipelnusiais žiauriausios bausmės. Jeigu jos ir pavyksta išvengti, tai tik dėl to, kad užtaria įtakingi vergo pono draugai, ar tai atsižvelgdami į savo draugo interesus, ar šiaip rodydami malonę. Tuo būdu, poeto išaukštintasis vergas čia pat diskredituojamas, parodomas kaip nedorėlis, nusikaltėlis. Išimtį sudaro nebent Pseudolas, kuris to paties vardo pjesės pabaigoje lieka nenubaustas tik todėl, kad ponas iš anksto buvo pasižadėjęs jo nebausti ir neišdrįsta sulaužyti savo iškilingo žodžio. Tačiau nebaudžiamasis Pseudolas triumfuoja girtas, vos bepastovys ant kojų. Vadinasi, autorius blaiviai tų laikų Romos publikai jį parodo smerktina išvaizda.

⁵ I. M. Tronskis. Antikinės literatūros istorija, 347 psl. Kitokios nuomonės yra Deratanis (op. cit., 51 ir sek. psl.). Jo manymu, gudriojo vergo paveikslu Plautas realistiškai nupiešęs ne tik tų laikų romėnų verslininko tipą, kuris pradėjo formuotis, plečiantis prekybiniais-piniginiams santykiams, bet ir tolimesnius jo pasikeitimus. Epidikas, Krūsalas, Pseudolas ir kiti yra prototipai būsimųjų vergų-sukčių, kurie išsilaisvinę praturtėdavo ir pasidarydavo galingi, ypač imperijos laikais. Taigi, Deratanis mano, kad Plautas minėtuosius vergus gudruolius vaizdavo kaip neigiamus tipus. Tačiau jų suherojinimas rodo ką kita. Be to, ir pats Deratanis (op. cit., 52 psl.) pripažįsta, kad Plautas „Belaisvijoje“ parodęs vergo asmenyje žmogų ir raginęs su vergais elgtis humaniškai.

⁶ Jos laikosi beveik visi tarybiniai filologai. Iš dalies ją pripažįsta ir Deratanis.

Kartais poetas, pavaizdavęs kiek laisviau besielgiančius vergus, tuo jau ima teisintis, kad čia rodoma ne Roma, o graikiškieji Atėnai, vadinasi, miestas, kuriame leidžiama vergams taip laisvai elgtis. Dažnai šalia vergo intriganto rodomas geras vergas, ištikimai tarnaujantis šeimininkui, prieštaraujantis blogajam, kuris nesirūpina pono turtu. Antai, „Vaiduokliuose“, šalia nedorėlio Tranijono, pataikaujančio žemiems savo pono instinktams, poetas parodo iš kaimo atvykusį dorą vergą Grumijoną, kuris rūpinasi savo pono turtu ir bara Tranijoną už pono sūnaus tvirkinimą. „Belaisviuose“, šalia pasiaukojančio pono interesams vergo Tindaro, poetas vaizduoja neištikimąjį Stalagmą, kuris ne tik pabėgo nuo savo gerojo pono, bet ir pagrobęs išsigabeno jo mažytį sūnelį. Šioje komedijoje Plautas ne tik sugretina du vergus, bet taip pat išryškina nepaprastą pono Hegijono gerumą.

Pagaliau, Plauto aukštinamieji vergai monologuose kalba apie vergų pareigas, įrodinėja, kad vergas turi būti stropus, darbštus, ištikimas ir pan. (pvz., „Bakchidės“, 656 ir sek. eil.; „Pseudolas“, 1103 ir sek. eil.; „Lynas“, 920 ir sek. eil. ir kt.). Bet juk tai vergvaldžių nuomonė, reiškiamą pačių išnaudojamųjų vergų lūpomis. Tokie pamokymai ir patarimai rodo, kad Plautas atsižvelgė ir į vergvaldžių interesus.

Galėtume sakyti, kad poetas, aplinkybių verčiamas, turėjo rašyti taip, kaip tiko vergvaldžiams. Bet minėtieji vergų pamokymai yra išreikšti puikių arijų forma, jie kartais net labai poetiški. Jeigu poetas, tik aplinkybių verčiamas, skelbė savo vergams poniškus patarimus, tai nereikėjo jų apvilkti tokia gražia poetiška forma ir taip išplėsti jų turinį. Be to, Plauto išryškintieji vergai parodo savo sumanumą, stiprų protą, tik begelbėdami savo ponaičius iš sunkios padėties: tokia ištikimybė jiems yra akstinas veikti ir tuo pačiu parodyti savo puikius sugebėjimus. Išimtį sudaro tik „Perso“ vergai, kurie veikia, norėdami padėti vienį kitiems. Toks aukojimasis savo jauniems ponams kaip tik atitiko vergvaldžių interesus. Vadinasi, poetas nepaprastai išaukština vergus, o antra vertus, parodo, kad jie yra klusnūs vergvaldžių valios vykdytojai, besistengią įrodyti, kad vergas būtinai turi būti darbštus ir ištikimas.

Galėtume šį keistą Plauto elgesį vergų atžvilgiu aiškinti jo pjesių egzotiškumu, nutolimu nuo realybės. Mat, Plautas Romos scenoje statė ne originalius kūrinius, tik daugiau ar mažiau perdirbtas graikiškas pjeses. Dėžnai pats poetas savo komedijų prologuose nurodo tikrąjį statomosios komedijos autorių ir tuoj pažymi, kad Plautas tą pjesę išvertė į lotynų kalbą (pvz., „Pūnas“, 53 ir sek. eil.; „Tripinigė“, 18 ir sek. eil. ir kt.). Plauto pjesių personažai, su mažomis išimtimis, yra graikai; veiksmas vyksta, dažniausiai, Atėnuose, retai — kituose Graikijos miestuose; aktoriai dėvi graikiškus drabužius (dėl to ši komedija ir buvo vadinama *palliata* — nuo graikiško apsiausto *pallium*); Italijos gyventojai pjesėse vadinami barbarais — taip vadindavo graikai visus svetimšalius⁷.

⁷ Italijos miestai vadinami barbarų miestais („Belaisviai“, 884), romėnų poetas — poeta barbarus („Karys pagyrušas“, 211), kalbėti lotyniškai čia sakoma kalbėti barbariškai („Asilų komedija“, 11; „Tripinigė“, 19) ir pan.

Romos publikai Plauto pjesės iš tikrųjų turėjo atrodyti egzotiškai, nes jai buvo svetimi ne tik jų vaidintojai, bet ir ten rodomas gyvenimas. Žiūrcvui įprato Plauto komedijose matyti visokias svetimybės, o kadangi poetas į jas mėgdavo įpinti ir vieną kitą romėnišką bruožą (ar institucijų pavadinimus, ar kokį paprotį, ar ką nors paminėti iš Romos socialinių santykių, ar pan.), tai kiekvienoje tokioje komedijoje romėnai rasdavo daugybę neišvengiamų prieštaravimų. Pats poetas nė nesistengdavo jų išlyginti, nes tai padėdavo jam išvengti valdančiųjų sluoksnių priekaištų. Todėl jisai, savo mylimus vergus pavaizdavęs kiek laisviau besielgiant⁸, tuoj pasistengia pridurti, kad čia vaizduojami graikų papročiai, vadinasi, lai Romos vergvaldžiai nemano, kad Plautas propaguoja laisvą vergų elgesį, ponų apgaulinėjimą ir pan.

Tačiau šitaip beaiškindami mes turėtume konstatuoti, kad Plautas, nors jis ir išaukština vergus, vis dėlto atstovauja vergvaldžiams. Juk ar ne per daug rūpestingai jis stengiasi jiems įtikti, jeigu aiškina kiekvieną bent kiek laisvesnį vergo pasielgimą ir lyg atsiprašydamas teisinasi, kad jis nekaltas, nes čia, girdi, vaizduojami graikų papročiai, tų graikų, į kuriuos romėnai žiūrėjo kaip į išsigimusia, ištvirkusią tautą, nesugebančią net tinkamai tramdyti savo vergų. Jeigu vaizduojami svetimi žmonės, tai kam aiškintis dėl keisto jų elgesio?

Retkarčiais Plautas teisinasi net dėl tokių dalykų, dėl kurių nevertėtų teisintis. Antai, „Perso“ komedijoje, vergui Toksilui pasisakius, kad myli merginą, jo bendravergis Sagaristijonas nustebęs paklausia, argi čia ir vergai myli. Toksilas, matyt, pripažindamas priekaišto teisingumą, tuoj pasiteisina meilės deivės nenugalimumu: negi jis lyg titantai veltui kovosiąs prieš dievų galybę („Persas“, 25 ir sek. eil.). Matyt, poetas pabijojo, kad jo publika, papratusi prie žiauraus primityvių romėnų vergvaldžių elgesio su vergais, gali pasipiktinti, pamačiusi, kaip vergas kalba apie savo meilę. Toks Plauto rūpinimasis savo vergvaldinės publikos reikalavimais nelabai derinasi su jo meile pavergtiesiems.

Šitokį poeto elgesį iš dalies galėtume aiškinti jo nenuoseklumu, tuo kad jis nuolat į graikiškų pjesių turinį primaišo romėniškų bruožų. Pvz., vergų bausmės, apie kurias komedijose kalbama, yra, dažniausiai, romėniškos. Taigi, Romos publika, matydama scenoje tokį vergų bausmių traktavimą, galėjo imti reikalauti, kad ir kiti scenoje rodomųjų vergų bruožai būtų arba romėniški, arba bent romėnams suprantami. Iš čia kilo tie nuolatiniai Plauto teisinimaisi dėl romėnų vergvaldžiams nejprasto komedijos vergų elgesio. Bet ir šitoks aiškinimas nepaneigia įspūdžio, kad Plautas kūrė, turėdamas galvoje tik vergvaldžius. Tai patvirtina ir aukščiau paminėtieji vergų monologai, kuriuose išdėstomos „gerosios“ vergų savybės: besąlygi-

⁸ Apie vergų padėtį Romoje Plauto laikais mes turime labai mažą žinių. Tačiau, sprendžiant iš įvairių užuominų, trumpų žinučių, susidaro įspūdis, kad romėnai su savo vergais elgdavosi daug žiauriau ir griežčiau negu tų laikų graikai. Vadinamosios togatos (komedijos vietinė romėnų tematika) rašytojai ypač žiūrėdavo, kad vergai nepasirodytų bent kuriuo nors atžvilgiu pranašesni už savo ponus.

nis klusnumas ir ištikimybė ponams, darbštumas ir kitos vergvaldžiams malonios jų ypatybės.

Cia poetas net negalėtų pasiteisinti graikiškais originalais, nes juose, kiek mes apie juos galime spręsti iš turimų fragmentinių duomenų, vargiai kas nors panašaus buvo. Jeigu ir pasitaikė koks nors vergo monologas, garbinąs pavergtųjų ištikimybę pavergėjams, tai vis dėlto jis buvo recituojamas, t. y. be melodijos, be puikios įvairiaspalvės metrikos ir be kitų grožinių priemonių, kurias Plautas suteikė panašiams savo vergų monologams. Kam reikėjo poetui į pačių pavergtųjų lūpas įdėti tokį pataikavimą pavergėjams? Tur būt, jis norėjo parodyti, kad vergai yra ne tik gudresni už ponus, bet ir puikūs dainininkai, sugebą himnais išgarbinti pavergėjus. Bet juk tai besaikis pataikavimas ponams.

Kad Plautas rūpinasi tik savo vergvaldinės romėnų publikos interesais, rodo ir nuolatinis provincijos miestelių, ypač netolimųjų (Prenestės, Koros ir kt.), gyventojų išjuokimas „Storžievio“ komedijoje, kurios vyriausias herojus yra vergas kaimietis. Kaip jau rodo pats veikalo vardas, tas vergas yra vaizduojamas nepaprastai šiurkštus, piktas, nesiskaitęs su žodžiais. Kai kurie jo piktai palyginimai, pvz., kad jis geriau nakvotų šiauduose, apsikabinęs plačiaragę karvę, negu merginą, su kuria vaidijasi (277 ir sek. eil.), net ir primityviai Romos publikai turėjo atrodyti storžieviški. Storžievis net nemoka miestieškai kalbėti; jis prideda kai kuriems daiktavardžiams ne tas galūnes, kurios buvo vartojamos (68 eil.), žodį *arrabonem* klaidingai taria be pirmojo skiemens — *rabonem* (688) ir pan. Pagaliau poetas išjuokia Storžievio padorumą, parodydamas, kaip tas dorovingas kaimietis, sužavėtas gražios heteros tarnaitės, staiga pasikeičia — atsisako viso buvusio dorovingumo ir gudriajai tarnaitai Astafijai atiduoda už vieną naktį visus savo pinigus. Jeigu Plautas iš tikro mylėjo vergus, tai tik mieste gyvenančius, nes iš kaimiečių vergų jis negailestingai tyčiojosi.

Visa tai rodo, kad Plautas kūrė, atsižvelgdamas tik į vergvaldžių publiką, kurią sudarė, be abejo, ir stambieji vergų savininkai — tiek naujai iš karų ir svetimų kraštų apiplėšimo praturtėjusieji, tiek ir senieji aristokratai. Tačiau jie publikoje užėmė nežymią vietą. Didelė dauguma Plauto žiūrovų buvo plebėjai — vieni visai neturtingi, kiti — susikrovę šioji tokį turtelį. Vadinas, pagrindiniai komedijos žiūrovai ir buvo nemokyta romėnų liaudis. Šie neturtingi plebėjai patys neturėjo už ką įsigyti ir išlaikyti vergą, o jų pragyvenimo sąlygos buvo, gal būt, negeresnės negu turtingų žmonių vergų — kartais gal net blogesnės. Tačiau jie buvo laisvi ir didžiavosi esą didelio Romos miesto piliečiai. Geroka jų dalis buvo dalyvavusi įvairiuose žygiuose ir įpratusi nugalėti bei niekinti svetimas tautas. Roma tuo laiku buvo didelės valstybės sostinė. Čia atvykdavo žmonės iš užkariautų kraštų, ir romėnų liaudis kaip ir diduomenė į juos žiūrėjo iš aukšto. Tuo būdu, neturtingieji Romos plebėjai įprato laikyti save aukštesniais už visus tuos, kurie atvykdavo iš tolimųjų provincijų ir net iš netolimų kaimų. Visi, kurie gyveno už didžiosios Romos ribų, jiems atrodė esą menkesnės vertės žmo-

nėmis. Suprantama, kad šie neturtingieji plebėjai iš aukšto žiūrėjo ir į Romoje gyvenančius vergus ir, net aršiai kovodami su savo išnaudotojais aristokratais, nesikviesdavo pagalbon vergų: pastarieji jiems atrodė žemesnės rūšies žmonėmis, ir nuo savo pono pabėgęs vergas, jų nuomone, buvo mažiau paniekos vertas kaip ir pats vergų savininkas.

Toji Plauto publika buvo nekultūringa. Ji laukė iš rašytojų gyvų komedijų su primityviais juokais: lakstymu po sceną, vaidais, mušimu ir kitokiais triukais. Jai buvo daug įdomesni cirko akrobatų numeriai negu palyginti rimtos Terencijaus komedijos. Plautas prisitaikė prie šitokios publikos skonio ir tapo mėgstamiausiu poetu. Jis sugebėjo patenkinti jos reikalavimus, išreikšti jos neigiamas pažiūras į turtuolius⁹, į Romon atvykstančius provincialus, pagaliau, į vergus. Vadinas, Plautas pasidarė Romos liaudies pažiūrų skelbėju.

Nustačius, kad Plautas komedijose reiškė savo pagrindinių žiūrovų pažiūras, kyla klausimas, kaip jos sutampa su paties autoriaus pažiūromis: ar poetas nesiekė nieko daugiau, kaip tik pataikauti savo primityviai publikai ir tenkinti jos užgaidas? Kai kurie Plauto komedijų duomenys rodo, kad poetas turėjo ir švietėjiškų tikslų, taigi, savo publikai akiai nepataikavo, rūpindamasis vien tik pasipelnyti, kaip jam vėliau prikašiojo Horacijus. Pvz., Plautas savo pasirinktųjų graikiškų pjesių ištisai nesuprimitivina, vietomis palikdamas graikų samprotavimus įvairiais gyvenimo klausimais. Antai, „Kario pagyrūno“ personažas samprotauja apie viengungišką gyvenimą, „Lobio“ Megadoras — apie moterų išlaidumą, apie žmonos pasirinkimą ir pan. Šie faktai rodo, kad Plautas norėjo pakelti savo primityvios publikos lygį, vadinas, jo intelektas buvo didesnis, ir jis galėjo turėti pažiūras, nesutampančias su publikos pažiūromis.

Panašiai reikės aiškinti ir jau spęstąjį Plauto prieštaravimą, kad jis ir vergus išaukština, ir tuo pačiu reiškia vergvaldžių nuomonę. Spręsdami šį klausimą, mes nutarėme, kad Plautas, reikšdamas daugumos plebėjų pažiūras į vergus, tuo pačiu išreiškė neigiamas vergvaldžių pažiūras į vergus. Tačiau mes neišsprendėme pirmosios minėtojo Plauto prieštaravimo dalies — vergų išaukštinimo. Komedijose reiškiamą neigiamą vergvaldžių pažiūrą į vergus nebūtinai turi sutapti su paties poeto pažiūromis. Konstatuodami ir tai, kad jo pjesėse vergai išaukštinami, mes turime rimtą pagrindą teigti, kad tai reiškia paties poeto pažiūras į vergus.

Tik tuo būdu ir galima išspręsti mūsų nagrinėtąjį prieštaravimą. Pats poetas vergus mylėjo ir stengėsi parodyti jų vertę. Bet kadangi primityvi publika vergus tebelaikė žemiausios rūšies būtybėmis, poetui reikėjo ir jos reikalavimus patenkinti. Tuo būdu atsirado prieštaringos pažiūros, reiškiamos tose pačiose komedijose.

Bet vėl kyla klausimas: kodėl poetas simpatizuoja tik vergams? Kodėl jis negarbina neturtingų laisvų liaudies žmonių? Juk tokiu atveju nebūtų reikėję pataikūniškai teisintis publikai, kuri būtų buvusi labai patenkinta,

⁹ Kaip jau anksčiau minėjome, neigiamas savo publikos pažiūras į turtuolius poetas galėjo reikšti labai atsargiai — kitaip būtų susilaukęs Nevijaus likimo. „Kario pagyrūno“ 211 eilutė rodo, kad Plautas iš Nevijaus įkalinimo pasimokė.

matydamą scenoje sau artimos padėties žmones. Tiesa, ir Plauto komedijose retkarčiais figūruoja laisvi neturtingi žmonės. Antai, „Pūne“ turtingas jaunuolis Agorastoklis pasisamdo būrelį neturtingų žmonių, kad jie būtų liudininkai, apgaunant sąvadautoją Vilką. Juos poetas piešia labai gražiomis spalvomis, į jų lūpas įdeda stiprių kritikos žodžių dykaduonių turtingų ponaičių adresu. Tačiau tie liaudies žmonės — čia vadinami *advokati* — yra tik epizodinės figūros, o be to, Plautas jiems ir epizoduose nedaug teskiria vietos¹⁰. Atrodo, kad jis būtų domėjęsis tik arba turtingais žmonėmis, arba vergais.

Atsakyti į šį klausimą gali graikiškieji Plauto komedijų originalai. Naujoji Atėnų komedija, skirtingai nuo senosios, atsižvelgė ne į liaudį, o į gerokai sukultūrėjusią pasiturinčiųjų vergvaldžių visuomenę. Todėl pagrindiniai jos veikėjai buvo turtingi žmonės: turtingi miestiečiai, įmonių savininkai, per karus praturtėję kariai, tikriaus sakant, karininkai, ir kiti panašūs vergvaldžiai, o dažniausiai — jų išlepinti dykaduoniai sūneliai. Iš žemesniųjų sluoksnių, neminint vergų, mes dažniausiai randame vadinamąjį parazitą. Iš moterų išsiskiria vadinamosios heteros — arba vergės, arba jau išsilaisvinusios merginos, brangiai pardavinėjančios savo meilę (todėl „godī hetera“ tapo vienu būdingiausių tos komedijos personažų). Perdirbinėdamas šitokią komediją, Plautas nedaug teturėjo žemesniųjų luomų atstovų tipų, kuriuos būtų galėjęs pateikti savo publikai. Be to, ir parazitai, ir heteros Romos liaudžiai buvo svetimi. Gal dėl to Plautas ir nemėgino jų išaukštinti. Jo heteros yra arba nereikšmingos epizodinės figūros, arba „godžiosios“, besistengiančios visokiais būdais išvilioti iš turtingų ponaičių visus jų pinigus, o paskui nuskurdusius meilužius išmesti už durų ir ieškoti sau naujų aukų. (Tokia, pvz., yra „Storžievio“ komedijos Fronesija, viliojanti pinigus kartu iš trijų turtingų jaunuolių, ir kt.) Plautui būtų buvę per daug sunku ši romėnų publikai nepažįstamą moters tipą suidealinti ir padaryti engiamųjų masių interesų skelbėju jau vien dėl to, kad būdingas heteros bruožas buvo ištvirkavimas ir gana laisva padėtis visuomenėje, vadinasi, dalykai, kuriuos sunku buvo primityviai romėnų publikai teikti kaip daugiau ar mažiau pateisinamus ir priimtinus.

Nedidesnį vaidmenį Plauto komedijose atlieka ir vadinamieji parazitai. Tiesa, „Belaisviuose“ ir „Duonvabalyje“ jų vaidmuo labai išryškintas: čia poetas sumažino vergų vaidmenį ir ypač iškėlė parazitus. Tačiau ir šių veikalų parazitai vis dėlto nėra išaukštinti kaip kai kurių komedijų vergai. Kaip graikiškose pjesėse, taip ir čia jie vaidina juokdarius, tinkamus tik publikai palinksminti. Kadangi parazito tipas romėnams buvo svetimas, tai Plautas ir nesistengė paversti jį engiamųjų reprezentantu.

Atmetus heteras ir parazitus, Plautui nebeliko nieko kito kaip tik išryškinti vergus ir padaryti juos engiamųjų žmonių atstovais. Mat, romėnų komedijos vietinė tematika tada dar nebuvo ir reikėjo naudotis graikiš-

¹⁰ Vargu ar galima neturtingų laisvų liaudies žmonių kategorijai priskirti pagrindinį „Lobio“ veikėją senuką Euklijoną. Nors jis buvo neturtingas, bet savo skurdžiame namelyje užtiklo lobį. Poetas įspūdingai vaizduoja to staiga praturtėjusio žmogaus pasikeitusį būdą. Todėl netikslu būtų Euklijoną traktuoti kaip neturtingą liaudies žmogų.

komis pjesėmis. Todėl Plautas, nors ir labai laisvai elgėsi su savo graikiškais originalais, vis dėlto privalėjo su jais, ypač su pastoviais tipais — jaunuoliais, jų turtingais tėvais, heteromis, parazitais, vergais, — skaitytis. Taigi, norėdamas sukurti komedijos personažą, kuris išaukštintų liaudį, jis turėjo pasinaudoti vergais, kadangi įvesti naujų tipų į tvirtai nusistovėjusią naujosios Atėnų komedijos tipų sudėtį nebuvo galima. Be to, vergas turėjo šiokių tokių pranašumų prieš parazito ir heteros tipus. Hetera, ištvirkusi moteris, romėnams buvo nepriimtina; be to, ji — moteris, į kurią antikos laikais buvo žiūrima kaip į žemesnę už vyrą būtybę. Parazitas buvo savotiškas dykaduonis juokdarys, nelabai tinkamas suidealinti. Tuo tarpu vergas buvo pavergtas, prievarta netekęs visų teisių. Jis buvo labiausiai ir neteisingiausiai skriaudžiamas, todėl geriausiai tiko atstovauti engiamiesiems. Be to, Plauto laikų romėnai jį pažino, tuo tarpu, kai aniedu tipai — hetera ir parazitas — buvo svetimi. Tačiau ir vergas turėjo vieną neigiamą bruožą — vergiškumą, kurį Plautas visai teisino savo publikai. Vis dėlto iš visų graikiškosios komedijos personažų vergas buvo Plautui parankiausias ir engiamųjų vertei išryškinti, ir nemažiau gardaus juoko publikai sukelti.

Kokiu būdu Plautas vergus išaukštino, visiems yra žinoma. Norisi taip pat atkreipti dėmesį į jų suherojinimą. Jau buržuaziniai filologai pastebėjo, kad vergas intrigantas savo žygdarbį lygina su karo vado žygiais, kad, puikiai atlikęs savo intrigą, jis jaučiasi esąs stačiai vertas triumfo ir dėkoja dievams tomis pačiomis religinėmis formulėmis kaip Romos karvedžiai¹¹. Antai, „Bakchidžių“ didvyris vergas Krūsas, ruošdamasis antru kartu apgauti savo senąjį poną ir klastingai išvilioti iš jo dar du šimtus filypų jaunojo ponaičio naudai, palygina savo tikrai įspūdingą intrigą su didžiausiu antikinės mitologijos įvykiu — Trojos karu (925 ir sek. eil.). Kaip graikų didvyris Agamemnonas puolė Priamo tvirtovę, taip ir Krūsas yra pasiruošęs būti nauju Agamemnonu ir šturmuoti savąją Troją, t. y. savo senąjį poną. Kaip Epėjaus medinis arklys apgavo trojiečius ir atidarė graikams Trojos tvirtovės vartus, taip ir klastingas Krūsalo padiktuotasis laiškas padės nugalėti tvirtovę — senį; kaip graikas Sinonas apgavo trojiečius, taip čia senį apgaus jaunuolis Mnesilochas; kaip Uliksas buvo visų intrigų sumanytojas, taip čia Krūsas jaučiasi esąs antruoju Uliksu. Taigi, įvairios vergo intrigos smulkmenos čia lyginamos su svarbiais Trojos karo įvykiais.

Iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad šį keistą palyginimą poetas sukūrė, tik norėdamas labiau prajuokinti publiką¹². Tačiau tai yra taip gražiai priderinta prie energingo Krūsalo būdo, o intriguojama taip pat su tokiu karingu užsidegimu, kad šis savotiškas dviejų taip skirtingų daiktų

¹¹ Ed. Fränkel. Plautinisches im Plautus, S. 231 ff.; G. Przychocki. Plautus, str. 315.

¹² Panašios arijos, paminėtos svarbiausius Trojos karo epizodus, turėjo, be abejo, šviečiamosios reikšmės: primityvi Romos publika buvo pratinama prie įdomių graikų mitų. Galimas daiktas, kad ji jau buvo mačiusi Enijaus ir kitų romėnų tragikų kūrinius, vaizduojančius, dažniausiai, Trojos karo mito epizodus. Plauto komedijos jai padėjo geriau tuos mitus įsiminti.

sugretinimas ne tiek prajuokina publiką, kiek suherojina patį vergą intrigantą. Mat, poetas čia neišjuokia nei Trojos karo mito, nei savotiško Krūsalo žygdarbio: abu faktai vaizduojami herojiškais, tiesiog vertais palyginimo. Jeigu dar priminsime, kad herojiškąjį palyginimą nusakė pats Krūsas ir ne paprastu pasakojimu, o puikiais metrais ir įvairiomis grožinėmis priemonėmis papuošta arija, palydima visokiais tekstui pritaikytais gestais, tai galėsime įsivaizduoti, kokių puikų įspūdį turėjo padaryti publikai šis herojinis vergo pasisakymas.

Panašiai Pseudolas to paties vardo komedijoje, ruošdamasis apgauti sąvadautoją Balijoną, dainuoja gražią ir labai karingą ariją (574 ir sek. eil.) apie būsimąjį savo žygdarbį. Arijos pradžioje padaręs keletą karingų pastabų apie narsumą ir pabrėžęs, kad didelius žygius gali atlikti tik naršūs žmonės, jisai toliau sąvadautojo* apgavimą energingai palygina su priešo tvirtovės paėmimu ir vaizduoja įspūdingais žodžiais, kaip jis atsives savo legionus, puls, paims, išplės tvirtovę ir, grobiu apsikrovęs, sugrįš namo. Skirtingai nuo Krūsalo, Pseudolas sąvadautoją Balijoną vaizduoja ne tik savo, bet ir teatre sėdinčių žiūrovų priešų. Tuo būdu, kovingas vergo pasiryžimas tampa lyg ir visų romėnų užsimojimu smogti triuškinantį smūgį bendram priešui. Palūkanininkai tada jau buvo pažįstami ir visų nekenčiami. Todėl, pasiryždamas kovoti su panašiu tipu, Pseudolas žiūrovų akyse turėjo virsti tikrai visų bendrą reikalą ginančiu didvyriu. Sąvadautojo palyginimas su priešo tvirtove karingiems tų laikų romėnams turėjo daryti nemažą įspūdį. Tuo būdu, Pseudolo arija turėjo patį jos atlikėją padaryti ne juokingu, o tiesiog suherojintu.

Tokių ir panašių intrigos palyginimų su pasiruošimu karui ir jo veiksmams randame daugelyje Plauto komedijų. Vienur jie yra labai išplėsti, kitur — tik trumpos užuominos, tačiau visur klastingas vergo darbas vaizduojamas labai svarbiu, tiesiog herojišku, o pats vergas — panašiu į romėnų kariuomenės vadą, beplanuojantį pulti ir sutriuškinti priešus. Plauto vergai tiek įsitraukia į savo planų ir veiksmų sukarinimą, kad dažnai tebevarioja karinius terminus net tada, kai, intrigai išaiškėjus, jiems gresia žiauri vergvaldžio bausmė¹³.

Panašus vergo sulyginimas su karo vadu, nuolat publikai primenamas, pamažu sudaro įspūdį, kad vergas iš tikrųjų atlieka kažką svarbaus, herojiško.

Pavertęs vergą intrigantą kariuomenės vadu, Plautas iš to daro atitinkamas išvadas. Kadangi romėnų kariuomenės vadas buvo kartu ir valstybės galva, tai ir vergai intrigantai nuolat vartoja valstybės vadų žodžius: planuodami intrigą, jie kalba apie senato sušaukimą rūpimam svarbiam

¹³ Įdomu, kad dažnai ir kiti komedijos veikėjai, kalbėdami apie vergo intrigą, vartoja karinius terminus. „Kary pagyrynė“ Periplektomenas, drąsindamas vergą intrigantą Palestrijoną ir primindamas jam gresiantį pavojų, visą reikalą vaizduoja kaip pasiruošimą laukiamam priešo puolimui atremti (219 ir sek. eil.). Vergas turįs kokių aplinkinių keliu apvesti savąją kariuomenę, atkirsti priešams maisto pristatymą, toliau suvaryti priešą kariuomenę į vieną vietą, apgulti ją ir tada teikti pagalbą į pavojų patekusiems saviesiems.

klausimui spręsti („Vaiduokliai“, 688; „Epidikas“, 158 ir 1048 ir kt.), apie valstybinių sutarčių sudarymą („Epidikas“, 1061) ir apie kitus valstybinio masto reikalus. Nenuostabu, kad toks vergas, pasivertęs konsulu-kariuomenės vadu, sėkmingai atlikęs savo klatingą darbą, turi triumfuoti — juk taip darydavo romėnų konsulas-kariuomenės vadas. Scenoje to triumfo nematome, bet vergas apie jį kalba kaip apie realų dalyką. Kartais vergas pasako netriumfuosiąs, nes tai esąs jau perdug paprastas dalykas. Jo nuomone, triumfo ceremonijos jau nebesugebėtų tinkamai pagerbti jo žygdarbio. „Bakchidžių“ Krūsalas (1068 ir sek. eil.) giriasi, kad reikalas puikiai pavyko, kad namo grįžta, apsikrovęs grobiu, nepražudęs savo kariuomenės, klasta paėmęs priešų miestą, ir liepia žiūrovams nesistebėti, kad netriumfuojas: per daug jau nusibodę triumfai (*pervolgatum est*).

Triumfuojantis romėnų konsulas su tam tikromis apeigomis iškilmingai padėkodavo dievams už suteiktą pergalę. Taip daro ir triumfuojantieji Plauto vergai. E. Frenkelis įrodė, kad jie, kartais šiek tiek pakeisdami, o kartais be jokių pakeitimų, vartoja sakralines formules, kuriomis romėnų konsulas atlikdavo triumfo ir padėkos dievams apeigas¹⁴.

Kuo paaiškinti tą keistą vergų sukarinimą? Galėtume manyti, kad tai yra tik viena iš didelės daugybės antikinėje komedijoje taip mėgstamų hiperbolių. Juk Plauto komedijose triumfuoja kartais ir ne vergai (pvz., epidamnietis dvynys Menechmas to paties vardo pjesėje — 128 ir sek. eil.; Amfitrionas, 655 eil. ir kt.). „Pirklio“ komedijos jaunuolis Charynas tvirtina (469), kad Tėbų karaliaus Pentėjaus sudraskymas esąs tik vieni juokai, palyginus su tomis kančiomis, kurias jis turįs iškentėti. „Vaiduoklių“ Tranijonas sakosi pralenkęs savo žygiais Aleksandrą Didįjį ir Agatoklį. Nepaprastai giriasi Pirgopolinykas „Karyje pagyrūne“. Tokių nežmoniškų hiperbolių galima, kiek nori, pririnkti kiekvieno antikinio rašytojo kūrinuose. Taigi, ir Plauto vergo intriganto sukarinimą bei suherojinimą galėtume taip pat laikyti tik hiperbole. Tačiau, geriau pažvelgę, pamatysime, kad šitokia hiperbolė nuo įprastinių skiriasi. Mat, įprastinės hiperbolės pavartojamos tik tam tikroje vietoje arba keliose tam tikros vienos scenos vietose ir toliau jos užmiršamos. Tuo būdu, tas pats komedijos personažas įvairiose vietose vartoja įvairias hiperboles. Kartais Plautas prie kurios nors hiperbolės sustoja ilgiau, pvz., aprašydamas nepaprastą kario Pirgopolinyko narsumą. Šiuo atveju išėsta hiperbole siekiama geriau apibūdinti pagyrūną karį.

Vergo suherojinimo hiperbolė nuo įprastinių skiriasi tuo, kad ji lieka nuosekli per visą komediją arba bent per visą tą jos dalį, kurioje pasireiškia vergo intriga — žygdarbis. Jau matėme, kaip Plautas, pavertęs savo vergą konsulu-kariuomenės vadu, viską tęsia labai nuosekliai: vergas kalba taip, lyg jis būtų Romos konsulas, turįs teisę sušaukti senatą, daryti valstybines sutartis, vykdyti visas valdžios funkcijas. Laimėjęs jis triumfuoja su įprastinėmis triumfatoriaus formulėmis ir lyg tikras karo vadas dėkoja dievams už suteiktąją pergalę. Įprastinės hiperbolės yra skiriamos publikai juokinti.

¹⁴ Ed. Fränkel. Plautinisches im Plautus, S. 234 f f.

Vergo suherojinimo hiperbolė dėl nuolatinio priminimo, kartojimo nebetenka savo juokingumo ir tampa jo apibūdinimo priemone. Todėl jau buržuaziniai filologai (pvz., E. Frenkelis) pastebėjo, kad vergas yra suherojinamas natūraliai, nuosekliai, vadinasi, ne paprasto juokinimo sumetimais, o iš tikrųjų norint jį suherojinti. Jeigu dar prisiminsime, kad Plautas dažnai vergą padaro centrine komedijos figūra, tai turėsime padaryti išvadą, kad rašytojas siekia kaip galima labiau jį išaukštinti, padaryti savotišku liaudies herojum.

Ryškiausiai tokio vergo liaudies herojaus paveikslas yra nupieštas „Pseudole“. Turtingo senio Simono lėpūnas sūnelis Kalidoras slaptai pamilo sąvadautojo Balijono vergę Fenikiją. Neturėdamas pinigų meilužei išpirkti, Kalidoras slaptai pas ją lankosi už nedidelį atlyginimą. Bet, jo nelaimei, pasipynė kažkoks karys makedonietis ir nusipirko Fenikiją už 20 minų, duodamas 15 minų rankpinigių, o likusias penkias pažadėdamas atsiųsti vėliau ir tuo pačiu laiku atsiimti savo pirkinį. Kalidoras nesugalvoja nieko kito kaip tik gailiai verkti. Pasigailėjęs savo ištižusio ponaičio, vergas Pseudolas apsiima apgaule atimti iš sąvadautojo gražiąją Fenikiją ir atiduoti ašaringajam Kalidorui. Dabar Pseudolas, jausdamas savo pranašumą, išdidžiai vaizduojasi esąs karo vadu ir, publikai matant, planuoja karo žygį. Skirtingai nuo kitų Plauto komedijų vergų intrigantų, siekiančių tikslo slaptai, Pseudolas visiškai ir nemano slėptis su savo tikrai genialia klasta. Susitikęs Kalidoro tėvą Simoną, ką tik sužinojusį apie sūnaus meilę, jis atvirai pasisako apgaule iš sąvadautojo atimsiąs Fenikiją (526 ir sek. eil.). Kai senis, gerai pažindamas sąvadautojo apsukrumą, sulygina šią nepaprastą klastą su Agatoklio karo žygiais ir perspėja Pseudolą, kad tuo atveju, jei klasta nepavyktų (Simonas mano, kad taip ir bus), pasiųstų jį į malūną girną sukti, Pseudolas iš to netikėjimo tik juokiasi ir, Simono draugo senojo Kalifono padedamas, priverčia savo poną eiti lažybų. Jei klasta pavyks, Simonas pats už tą neįtikėtiną žygdarbį sumokės 20 minų, o jei nepavyks, Pseudolui teks atkentėti visokias žiaurias vergų bausmes. Susižavėjęs vergo narsumu, senis Kalifonas atideda užplanuotąją kelionę į kaimą, kad galėtų stebėti, kaip vyks klasta. Negana to — jis apie tai perspėja sąvadautoją. Balijonas netiki, kad Pseudolas įstengtų jį kaip nors apgauti, ypač, kad jis jau perspėtas ir, aišku, pasistengs apsisaugoti. Todėl ir jis eina lažybų su Simonu; jei bus apgautas (tuo jis netiki), tai Simonui sumokės 20 minų ir padovanos vergę Fenikiją, dėl kurios ruošiami jam spąstai.

Dabar visi — ir publika, ir trys seniai scenoje (Simonas, Kalifonas, Balijonas) — su didžiausiu susidomėjimu laukia, ar pavyks Pseudolo klasta. Išradingajam vergui, sudariusiam apgaulės planą, atsitiktinumas pakisha kario makedoniečio vergą Harpagą, atnešantį 5 minas ir pasiryžusį išsivesti gražiąją Fenikiją. Pseudolas savo planą tuoj pakeičia ir apgaulingai išvilioja iš Harpago antspaudą. Klasta išgavęs reikiamas 5 minas, jis apsimeta Harpagu ir visai lengvai išgauna iš Balijono, kuris Pseudolo nepažįsta, vergę Fenikiją. Klasta paaiškėjo, tik atėjus iš nakvynės namų tikrajam Harpagui. Abu seniai pralošę lažybas: Balijonas priverstas Simonui sumokėti sulygtąsias 20 minų, o Simonas tokią pat sumą Pseudolui.

Pseudolas triumfuoja: jis padarė tai, ko niekas nesitikėjo. Jis — herojus. Jam dabar turi nusilenkti net pats jo ponas Simonas (1511 ir sek. eil.), kuris, kad ir labiausiai nenorėdamas, turi uždėti Pseudolui ant nugaros pinigų kapšį (naštą uždėdavo tik vergai, o čia pats ponas uždeda vergui). Nežinodamas, ką daryti, Simonas puola Pseudolui po kojų maldaudamas, kad bent dalį sulytų pinigų jam grąžintų, bet šis neperkalbamas. Senis Simonas bando net grasinti, bet, nieko nepesęs, pagaliau sutinka su Pseudolu eiti puoton, meta savo pyktį ir susitaiko su džiūgaujančiu vergu herojumi.

Kaip matome, vergas Pseudolas yra tikras liaudies herojus. Jis atlieka tokį žygį, kuriuo niekas nenorėjo tikėti, jis vykdo klastą, iš anksto įspėjęs tuos, prieš kuriuos ji yra suplanuota. Jam turi nusilenkti ir pripažinti pranašumą ne tik ponaitis Kalidoras, bet ir jo tėvas turtingasis Simonas. Jis nustebino apsukrųjį Balijoną, sužavėjo senį Kalifoną.

Įdomu, kad šitas vergas herojus yra labai negražios išvaizdos. Stai kaip jį nupiešia Harpagas (1218 ir sek. eil.):

Rudaplaukis toks, didpilvis, storablauzdis, juodbruvys,
Didžiagalvis, aštrios akys, raudonskruostis ir labai kojų
didelių.

Simonui ypač krinta į akis Pseudolo kojų didumas; tik pamínėjęs šią žymę, jis supranta, kad kalbama apie jo vergą.

Kyla klausimas, kodėl Plautas savo žymiausiam herojui suteikė tokią karikatūrišką išvaizdą? Gal būt, visi komedijos vergai buvo tokie, tik Plautui nebuvo progos apie jų išvaizdą plačiau pakalbėti?

Visi antikiniai piešiniai vaizduoja vergus negražius, bet taip labai nesukarikatūrina. Be to, bent jauni vergai turėjo neblogai atrodyti. Antai, „Perse“ jaunas vergas Paignijus vaizduojamas kaip gražios išvaizdos vaikiną: heteros tarnaitė Sofoklidiska net pasiūlo jam meilę (227 ir sek. eil.), o kai šis atsisako, mergina apgailestaudama pataria jam pasinaudoti grožiu ir jaunyste, kol dar plaukai nepražilo. Aišku, kad Paignijus turėjo būti vaizduojamas gražios išvaizdos berniuku. Bet jeigu skirtingai vaizduojami jauni ir seni vergai, tai galima manyti, kad ir senieji taip pat buvo diferencijuojami. Juk negi visi senesnieji Plauto vergai buvo neproporcingai didelių kojų? Jeigu kiti bruožai (didelė, negraži galva, neproporcingas pilvas ir kt.) ir galėjo būti daugiau ar mažiau bendri visiems senesnio amžiaus vergams, tai to negalima pasakyti apie kojas: kaip tik iš jų Simonas atpažįsta Pseudolą. Vadinas, kojos buvo išskiriamasis Pseudolo bruožas. Tai rodo, kad senesnieji vergai bent jau vienu kuriuo požymiu buvo diferencijuojami. O jeigu diferencijuojama forma, tai turėjo būti šokią ar tokia ir grožinė diferenciacija. Taigi, Pseudolo karikatūrinė išvaizda yra tyčia Plauto sugalvota ir kitiems komedijos vergams nebūtinai privaloma.

Vadinas, Pseudolo sukarikatūrinimo priežastys turėjo būti kitos.

Kalbėdami apie Pseudolą, mes pradėjome vartoti liaudies herojaus terminą. Kas gi yra tas liaudies herojus, kaip jį įsivaizduoja liaudis? Liaudies herojaus paveikslas, suprantama, geriausiai išryškėjo tautosakoje, t. y. dainose, o ypač pasakose. Kadangi liaudis nuo pat klasinės visuomenės susi-

kūrimo iki socializmo epochos visą laiką buvo engiama, tai turėjo savo tautosakoje protestuoti prieš skriaudėjus ir ilgėtis geresnės santvarkos. Įvairių tautų kūryboje ir randame pavaizduotus žmones herojus, kurie savo veikla parodo liaudies vertę ir net pranašumą prieš savo pavergėjus. Kadangi engėjai laikė save už engiamuosius pranašesniais, juos niekino, tai tautosakos herojus ir parodo, kad niekinamosios liaudies žmonės ne tik yra lygūs pavergėjams, bet net vienaip ar kitaip, dažniausiai protu, juos pralenkia. Antai, lietuvių pasakose randame tris brolius — du išmintingus, o vieną — kvailą, ir kaip tik pastarasis pasirodo buvęs protingesnis už tuos, kurie laikomi protingais (panaši ir rusų pasaka „Jonelis kvailėlis“). Tie liaudies herojai yra labai įvairūs, atspindi įvairias vietines sąlygas. Jie keitėsi amžių eigoje su pačios liaudies gyvenimo pasikeitimais. Kai kurie vėliau buvo suliteratūrinti, vienaip ar kitaip pritaikyti prie esamų sąlygų (pvz., Fanfanas Tulpė, Tilis Ulenšpygelis ir kt.).

Įvairių liaudies herojaus tipų nagrinėjimas mus per daug atitrauktų nuo Plauto. Todėl pasitenkinsime tik tokio jo tipo išryškinimu, kuris mums padės geriau suprasti analoginius nagrinėjamo rašytojo personažus.

Skriaudėjai niekino liaudį įvairiais atžvilgiais, bet dažniausiai dėl to, kad žemesniųjų sluoksnių žmonės pasižymi nekultūringa ir negražia išvaizda, arba dėl to, kad jie tariamai neprotingi ar neišsilavinę fiziškai. Taip galvojo ir senovės graikai. Paniekinamą pažiūrą į liaudies žmones randame jau antrojoje „Iliados“ giesmėje: liaudies reprezentantas Tersytas ten parodytas tartum kokia žmogaus karikatūra — kuprotas, kojos kreivos, nei šiočia, nei tokia galvos forma, siaura krūtinė ir pan. Teognidas piktinasi, kad liaudies žmonės, dar neseniai dėvėję ožkų kailiais, jau drįsta lygintis su puikiais aristokratais ir reikalauja lygių teisių. Tokių pavyzdžių rastume daugybę. Juk net helenistiniais laikais Teokritas savo piemenis tebevaizduoja kaip primityvios išvaizdos žmones.

Liaudis, protestuodama prieš tokį jos paniekinimą, savo pasakose sukūrė herojus, kurie turėjo įrodyti tos paniekos nepagrįstumą. Labiausiai motyvuotai buvo niekinama išvaizda. Mat, išnaudotojai, užkrovę liaudžiai visus fizinius darbus, turėjo daug laisvo laiko ir galėjo rūpintis kūno grožiu, sportu, gražesniu apsirengimu, nes jų rankose buvo visos gėrybės. To negalėjo daryti liaudis; neturtas jai trukdė susikurti gražesnes, kultūringesnes buitines sąlygas ir gražiau, švariau apsirengti. Varginantieji darbai, atimę visą ar beveik visą dienos laiką, neleido pakankamai rūpintis nei švara, nei sportu. Vienašališkas fizinis darbas nehigieniškomis sąlygomis žalodavo organizmą: nuo sunkaus darbo sulinkdavo pečiai, kūnas daugiau ar mažiau deformuodavosi. Todėl ir liaudies sukurtas herojus negalėjo būti gražus, elegantiškas, sportiškai išmiklintas. Net priešingai — liaudies kūrybai būdingas hiperbolizavimas tokį herojų kai kur pavertė itin negražiu, deformuotu¹⁵.

¹⁵ Išvaizdos deformacija būdinga ne visiems liaudies herojams. Lietuvių pasakose jų išvaizda nėra deformuota. Galimas daiktas, kad išvaizdos deformacija pasidarė būdinga protinio tipo liaudies herojams tik tuose kraštuose, kuriuose buvo daug miestų, besiskiriančių savo kultūra nuo atsilikusių kaimų.

Negalėdama su engėjais susilyginti išvaizda, liaudis drąsiai lyginosi protu ir fizine jėga. Todėl ir tautosakos herojai yra arba stipruoliai, arba gudruoliai, išminčiai, protiniais gabumais lengvai nurungią skriaudėjus. Tokius stipruolius herojus randame Graikijoje (garsusis Heraklis, nugalėjęs baisiausius ir stipriausius žvėris, atlikęs pačius sunkiausius žygdarbius), Babilonijoje (Gilgamešas) ir kitur. Protinio herojaus pavyzdžiu gali būti garsusis pasakečių kūrėjas Ezopas, kuris, būdamas kuprotas, deformuoto kūno, sukirsdavo visus engėjų išminčius. Ar Ezopas buvo realus žmogus, ar tik liaudies pasakų didvyris, visiškai nesvarbu: esmė yra ta, kad graikų liaudis jį paverstė ryškiu herojum — negražiu, bet stipraus proto žmogumi, sugebančiu įrodyti, kad liaudis daug sumanesnė už savo protu besididžiuojančius engėjus¹⁶.

Pažiūrėję į Plauto Pseudolą, pamatysime, kad jame gražiai išreikšti abu pagrindiniai tam tikro protinio liaudies herojaus bruožai — karikatūrinė išvaizda ir nepaprastai guvus protas, verčias nustepti tiek liaudį, tiek ir jos engėjus.

Kad Plautas savo Pseudolui norėjo suteikti tam tikro liaudies herojaus bruožus, rodo ir tai, kad iš visų komedijos vergų išryškinamas tik jis vienas. Taip yra ir kitose šio autoriaus komedijose: iš visų vergų išaukštinamas tik vienas, o kiti lieka nežymūs arba priešpastatomi vergui herojui. „Vaiduokliuose“, greta herojaus Tranijono, matome negudrų, neherojišką Grumijoną. „Kary pagyrūne“ herojus Palestrijonas apgauna negudrųjį Skeledrą ir pan. Šitoks vieno kurio nors vergo išaukštinimas rodo, kad poetas tikrai norėjo sukurti vergą herojų, išsiskiriantį savo sugebėjimais ne tik iš kitų vergų, bet ir, apskritai, iš vergvaldžių visuomenės.

Tačiau Pseudolas yra vergas, o tautosakos herojai dažniausiai būna laisvi žmonės. Vergiškumas jį ir padarė savotišku herojum: jis atlieka žygdarbius kaip kiekvienas tokio tipo tautosakos herojus, bet poetas neužmiršta publikai priminti, kad tas žmogus yra vergas, priklausomas, negalįs laisvai elgtis. Be to, Pseudolas turi ir specifinių romėniškų bruožų, skiriančių jį nuo folkloro herojų: jo darbai vaizduojami didingais karo žygiais, o jis pats — karingosios Romos vadas, faktiškas valstybės valdytojas. Romėniški bruožai ir vergiška padėtis užtemdo Pseudole folklorinius liaudies herojaus bruožus, ir, galimas daiktas, dalis Plauto publikos jame tematė apsukrą vergą, atliekantį nelegalius žygius ir nebaudžiamą tik todėl, kad tie žygiai yra neįtikėtinais drąsūs, atseit, verti net vergvaldžių pripažinimo ir pateisinimo. Tačiau neturtingoji publikos dalis arba sąmoningai, arba instinktyviai gėrėjosi Pseudolu kaip tam tikru liaudies herojumi, savo genialiu gudrumu nugalinčiu pasipūtėlius ponus, kurie niekina liaudį, o iš tikrųjų nėra už ją išmintingesni. Galimas daiktas, kad vergo Pseudolo pa-

¹⁶ Galimas daiktas, kad panašiu protiniu liaudies herojum buvo (ar buvo bevirstąs) ir Odisejus. Jo susidorojimas su vienaakiu Kiklopu, išsigelbėjimas nuo sirenių ir kiti panašūs dalykai labai primena protinio tipo liaudies herojų. Tačiau, patekęs į aristokratų epinę poeziją, Odisejus nustojo daugelio savo liaudinių bruožų ir pamažu tapo, kaip rodo Tersyto epizodas Iliadoje, net maištaujančios liaudies tramdytoju.

vertimas savotišku liaudies herojumi ir padarė šią komediją labai populiarią plačiųjų romėnų masių tarpe.

Tačiau populiarius ne tik Pseudolas, bet ir kitų Plauto komedijų herojai, nes vergai yra suherojinti daugelyje mums išlikusių šio poeto pjesių. Tik pastarosiose vergiška herojų padėtis, gal būt, yra labiau akcentuojama ir bent pjesių pabaigoje herojus virsta tikru beteisiu vergu, kurio pasigailima, tik vergvaldžiams rodant savo malonę. Todėl nei „Bakchidžių“ Krūsalas, nei „Vaiduoklių“ Tranijonas, nei kiti vergai herojai nepriverčia savo pono jiems nusilenkti, o sučiupti dreba iš baimės, ir tik ponų mielaširdingumas apsaugoja juos nuo žiauriausių bausmių. Be to, Plautas mums nenusako jų išvaizdos. Galimas daiktas, kad ir ji buvo deformuota.

Kaip ten bebūtų, vis dėlto ir kitų Plauto komedijų vergai yra suherojinti. Nors vergiška padėtis tautosakinio herojaus bruožus juose užtemdo daugiau negu Pseudole, juos publika, greičiausiai, traktavo maždaug vienodai, vadinasi, laikė tam tikrais liaudies herojais.

Vergiškumas Plauto veikėjams suteikia tokių ypatybių, kokių nerandame tautosakiniuose liaudies herojuose. Ryškiausia jų — tai skirtingas moralės supratimas. Romėnų vergvaldžių moralė smerkė privačios nuosavybės pažeidimus, tuo tarpu vergams tai nerūpėjo. Todėl Plauto vergai herojai tik tiek gerbia vergvaldžių nuosavybę, kiek jiems gresia pavojus už jos pažeidimą: jų nuomone, nėra bloga pasisavinti kokį vergvaldžio daiktą, jei tik bevagiant nesučiups. Jie skirtingai žiūri ir į kitas vergvaldžių moralės normas: nelaiko blogu dalyku girtuokliavimo, paleistuvavimo ir kitų panašių ydų. Tačiau Plautas šiuo atžvilgiu savo vergus diferencijuoja: vergai herojai visiškai nepaiso vergvaldžių moralės ir net didžiuojasi, ją pažeidę; kiti arba ją pripažįsta, arba, bent bijodami bausmės, jos laikosi. Mat, Plauto publika būtų pasipiktinusi, matydama scenoje visus vergus nesilaikant jai šventos moralės. Plauto vergai herojai savotiškai supranta ir ištikimybę šeimininkams: jie ištikimi ponaičiams, bet klatingi ponams.

Vergų interesai reikalavo, kad jie savo išnaudotojams nebūtų ištikimi. Todėl vergai herojai ištikimi pono sūnui: juk Plauto vaizduojamųjų vergvaldžių sūnūs eina prieš tėvo interesus, eikvoja jų turtą ir šiaip kenkia jo visuomeninei padėčiai. Todėl vergo herojaus ištikimybė ir suprantama taip dvišališkai.

Tuo būdu, Plautas sukūrė savotišką vergų klasės herojų, neturintį sau atitiktims ne tik tautosakoje, bet ir literatūroje. Jame atsispindi vergų troškimai geriau gyventi.

Kas paskatino Plautą sukurti iki tol dar nebuvusį liaudies herojaus vergo tipą? Gal būt, į šį klausimą mums padės atsakyti kai kurie rašytojo biografijos bruožai. Pasakojama, kad Plautas buvo plebėjas, provincialas, iš Sarsinos miestelio atvykęs dirbti į Romos teatrą. Užsidirbęs pinigų, metėsi į prekybą. Čia subankrutavo ir turėjo užsidirbti duonai, sukdamas malūno ginas. Vėliau pasirodęs su komedijomis teatre ir daugiau su teatru jau nebesiskyręs.

Nežinoma, kiek šie duomenys yra patikimi, bet jie leidžia spręsti, kad Plautas buvo kilęs iš žemesniųjų visuomenės sluoksnių ir gerai pažino liau-

dies žmonių — tiek laisvųjų, tiek vergų — gyvenimą. Todėl ir jo vergai herojai nėra vien tik savo klasės aspiracijų reiškėjai. Jų mintys tiko ir laisviems Romos proletarams, taip pat išnaudojamiems, taip pat nesiskaitantiems su vergvaldžių morale. Bet laisvieji į vergus žiūrėjo išdidžiai, ir poetui teko savo vergą herojų padaryti prieštaringu: jis reiškė ir engiamųjų interesus, ir išdidžias neturtingųjų laisvųjų pažiūras, savo esme sutampančias su vergvaldžių (net ir pačių stambiausių) pažiūromis į vergus.

Kad Plautas kai kuriuos savo komedijų vergus norėjo padaryti engiamosios liaudies aspiracijų reiškėjais, rodo ne tik jų pavertimas savotiškais liaudies herojais, bet ir kai kurie kiti faktai. „Lyno“ komedijoje vergas — žvejys Grypas, netikėtai tinklu ištraukęs pilną visokių gėrybių dėžę, dainuoja įdomią ariją (906—937 eil.). Joje reiškiamos neturtingo vergo svajonės apie būsimąjį išsilaisvinimą ir laimingą gyvenimą, tapus laisvu žmogumi. Už rastuosius auksinius pinigus pirmiausia jis išsipirksiąs sau laisvę, paskui už likusią lobio dalį įsigysiąs sklypą žemės, namus ir, žinoma, vergą (turtingam žmogui tais laikais atrodė neįmanoma gyventi be vergų). Paskui jis nupirksiąs didelių laivų ir pradėsiąs vežioti prekes, tapsiąs stambiu pirkliu, dar labiau praturtėsiąs ir būsias lyg karalius tarp karalių. Paskui įsigysiąs laivą asmeniškiems reikalams ir plaukysiąs po jūrą, aplankydamas įvairius žymius pajūrių miestus. Po to pats įkursiąs naują miestą ir pavadinysią jį savo vardu — Grypu. Tai būsias šaunus paminklas jo garbei ir žygiams. Tame mieste jis viešpatausiąs kaip koks karalius.

Šios svajonės sudūžta į realybę. Mat, kitas vergas — Trachalijonas — pastebėjo Grypo laimikį ir reikalauja savo dalies. Ginčas baigiasi tuo, kad nė vienas to lobio negauna, užtat Grypo ponas randa dėžėje daiktus, iš kurių atpažįsta savo dukrelę, seniai laikomą pražuvusia. Grypas ne tik netenka lobio, bet dar skaudžiai išjuokiamas ir palaikomas blogu žmogumi, norėjusiu neteisėtai pasisavinti radinį.

Galimas daiktas, kad Grypas jau buvo graikiškajame „Lyno“ originale, kadangi jis yra reikalingas surasti dėžei. Bet ten jo vaidmuo turėjo būti nepalyginamai menkesnis. Tik Plautas bus sukūręs tą puikią Grypo ariją, kurioje taip gražiai išreiškiamas neturtingo žmogaus siekimas geriau, žmoniškiau gyventi, randamas tautosakos kūrinuose. Bet ir šioje tautosakos motyvais sukurtoje arijoje randame Plautui būdingą bruožą — rūpestingą skaitymąsi su publika: kadangi romėnų liaudis, sudaranti didžiąją Plauto publikos daugumą, buvo laisva ir iš aukšto žiūrėjo į vergus, poetas Grypo arijon įpina moralę, kad geras vergas turįs būti darbštus ir net nelaukti, kol ponas jam įsakys ką nors veikti. Jis pats turįs atspėti pono mintį ir pan.

Tuo būdu, Grypo arija gražiai pavaizduoja, kaip Plautas traktuoja vergus. Poetas juos suherojina, į jų lūpas įdeda tautosakinius motyvus, išreiškiančius gražesnio gyvenimo ilgesį, viltį ir kartu tos vilties sudužimą, o antra vertus, atsižvelgdamas į neteisiningą tamsios liaudies pažiūrą, paverčia savo herojus stropiais vergvaldžių moralės propaguotojais, kalbančiais apie besąlyginį paklusnumą ponams, stropumą, darbštumą, vykdančiąs įsakymus, ir pan. Nusileisdamas primitivios publikos skoniui, jis

vietomis savo herojinamuosius vergus net per daug sukarikatūrina, suvulgarina, padaro tuščio, primityvaus komizmo nešėjais.

Iš čia ir kyla mūsų jau nagrinėtieji vergų traktavimo prieštaravimai. Bet jie tik dar labiau išryškina gražų Plauto užmojų engiamųjų vergų atžvilgiu ir padeda patikslinti atsakymą į klausimą, kodėl poetas savo komedijose tiek daug vietos skiria vergams. Užjausdamas skriaudžiamus, be teisius žmones, jis juos padarė savotiškais liaudies herojais, t. y. liaudies protesto prieš pavergėjus ir gražesnio gyvenimo ilgesio reiškėjais.

К ВОПРОСУ О РОЛИ РАБОВ В КОМЕДИЯХ ПЛАВТА

И. ДУМЧИУС

Резюме

Автор придерживается мнения проф. Тронского, который считает, что Плавт любит рабов и поэтому возвышает их и даже возводит до героизма. Но поэт был вынужден считаться с мнением своей публики, которая была рабовладельческой и смотрела свысока на рабов, и у Плавта получилось противоречие: возвышение и возведение до героизма рабов, с одной стороны, и унижающий взгляд на них, с другой стороны.

Что касается возведения рабов до героизма, то автор данной статьи считает, что Плавт в образах некоторых рабов воплощал определенный тип фольклорного народного героя с некоторыми отклонениями.
